

**BESHKENT EGIKLIGINING BO'R DAVRI YOTQIZIQLARINING
ZONALLIGI**

Jurayev Fazliddin Ochilxonovich

Qarshi davlat texnika universiteti

“Geologiya va konchilik ishi” kafedrasida dotsenti

fazliddin_ng@mail.ru

Annotatsiya: O'rganilayotgan hududda quyi bo'r jinslarining moddiy tarkibi va turli litologik qatlamlari fatsial-paleogeografik to'planish sharoitlarini har tomonlama o'rganish va jinslarning fatsial turlari o'rtasidagi yaqin genetik bog'liqlikni, shuningdek, turli foydali qazilmalarning joylashish tarzini geologik-paleogeografik qonuniyatlar orqali aniqlash geologiya-qidiruv ishlarini olib borishda muhim qidiruv mezonlari hisoblanadi.

Kalit suzlar: Cho'kindi, terrigen, xemogen, pog'onali-terrasa, paleozoy, archasimon, alb va senoman, okuzbuloq, almurod, qarabil.

Аннотация: Комплексное изучение вещественного состава нижнемеловых пород, фациально-палеогеографических условий накопления различных литологических слоев и установление тесной генетической связи между фациальными типами пород, а также закономерностей распределения различных полезных ископаемых по геолого-палеогеографическим закономерностям являются важными поисковыми критериями при проведении геологоразведочных работ.

Ключевые слова: Осадочные, терригенные, гомогенные, ступенчато-терраса, палеозойские, архаичные, альбские и сеноманские, окузбулак, альмurod, карабиль.

Beshkent egikligining va unga tutash hududlar ilk bo'r davri yotqiziqlari shakllanish davrida, ya'ni kuchsiz sho'rlangan laguna sharoitida qizg'ich tusli gilli-

karbonat-gipsli cho'kindilarning to'planish davrida tekis relefdan iborat bo'lgan. Titon asri oxiri va valanj asri boshlarida (quyi karabil davri) usish bilan bog'liq mintaqaviy tektonik harakatlarning yanada uzoqroq namoyon bo'lishi hamda keskin kontinental iqlim sharoiti joylarda uta sho'r laguna gidrokimyoviy cho'kindilarining terrigen-xemogen tarkibli sho'rroq va chuchuk suvli lagunalar bilan almashinishiga olib keldi.

Laguna-dengiz suvlarining janubi-g'arbga to'liq va uzil-kesil regressiyasi natijasida nafaqat Qashqadaryo egilmasi, balki ilgari tuzli laguna suvlari bilan band bo'lgan Janubi-G'arbiy Hisor tizmalarining (JG'HT) butun hududi suvdan to'liq ochilib qolgan. O'sha paytda bu hudud janubiy va janubi-g'arbiy tomonga biroz qiya bo'lgan qirg'oqbo'yi tekisligiga aylangan bo'lib, bu yerda bir-biriga parallel bo'lgan quruqlik daryolarining keng tarmog'i va hamda ayrim kichik chuchuk suvli ko'llari bo'lgan o'zanlararo qayir tekisliklari paydo bo'lgan [1, 3].

Bo'r davri yotqiziqlari litologik-fatsial va paleogeografik xususiyatlarini tavsiflashdan oldin, ilgari bu masalalar bilan N.P.Luppov, S.N.Simakov, V.I.Popov, S.D.Makarova, A.A.Filippov, A.G.Babaev, Ye.A.Kochnev, V.I.Troyskiy, M.E.Egamberdiev, T.X.Shoymurotov, N.Sh.Xayitov va boshqalarning ishlarida turli darajada va ma'lum bir maqsadlarda ko'rib chiqilganligini ta'kidlash o'rinli deb hisoblaymiz.

Shuningdek, Markaziy Hisor geologiya-qidiruv ekspeditsiyasi (GQE) va "O'zgeoburneftgaz" AJ korxonalarining qattiq foydali qazilmalar va neft-gaz bo'yicha izlov-qidiruv ishlari jarayonida tadqiqot hududining bir qator tuzilmalarida nisbatan yangi va boy geologik-geofizik materiallar olindi.

Geologlar va litologlar tomonidan keng qo'llaniladigan litologik-fatsial tahlil usullarini hisobga olgan holda, xususan V.I.Popov tasnifi bo'yicha fatsial tahlilning dinamik tamoyilini qo'llash Qashqadaryo egilmasining quyi bo'r jinslari kesimida yer usti ko'tarilmalari, yer usti va suv osti tekisliklari va ularning kamarlari fatsiyalari komplekslarini ajratish imkonini berdi [2].

Ilgari Qashqadaryo egilmasining shimoliy yarmi hududida bo'r eroziyasi

tekisliklari aniqlanmagan, ammo ularga yuqori yura karbonat qatlamidagi juda kichik qiyaliklar bilan tavsiflangan tepaliklarini qo'shish mumkin. Bu yerda bo'rdan oldingi va bo'r davridagi sirt (yuza) relefi mavjud deb taxmin qilish mumkin. Bunday tekislanish yuzalari Yakkabog' tog'larida (Shurasan, Maydanak, Xontaxta maydonlari) ma'lum. Bu yuzalar odatda turli balandliklarda bo'lib, relefning pog'onali-terrasa tuzilishini aks ettiradi. Bu yerda cho'kindi material yotqiziq holatiga kelgan, bundan oldin u allyuvial oqimlarga qo'shilgan va sezilarli fizik-kimyoviy o'zgarishlarga uchragan bo'lishi mumkin.

Konglomeratlarda ko'pincha turli donali qumtoshlarning linzalari, qumtosh qatlamlarida esa dag'al bo'lakli jinslarning linzalari qayd etiladi. Bunday linzalarning uzunligi boshlang'ich linzalardan o'nlab metrgacha, qalinligi esa 0,1 dan 2,5 m gacha bo'ladi.

Yelpig'ichsimon-aralash zona janubiy va g'arbiy chekka qismlarida sezilarli darajada shag'al-qum-alevritli litofatsiyalar bilan ifodalanadi.

Quyi bo'r davrining suv osti delta fatsiyalari aeromorf va gidromorf rangdagi qumtoshlar, alevrolitlar, gillar va organogen-detritli va detrit-oolitli ohaktoshlardan iborat. Yirik bir yo'nalishli ko'p yarusli va tog'orasimon qiyshiq qatlamchalar va turli xil mavjlanish belgilari, daraxt tanalari va shoxlarining minerallashgan bo'laklarining mavjudligi va ba'zan mis ma'danlashuvi xarakterlidir.

Suv osti deltasi turg'un zonasi tarkibida ko'mirsimon detrit, qo'shimchalar, siderit konkretsiyalari, tub faunasi va qatlamlanishi bo'yicha muskovit tangachalari ko'rinishidagi qo'ng'ir-qizil dog'li yashil gillar bilan ifodalanadi. Cho'kindilar kam qalinlikdagi 0,5-1,5 m va linzasimon qatlamlar ko'rinishida Oqrabot, Pachkamar va boshqa maydonlarda kaligrek svitasi kesimida rivojlangan. G'arbiy yo'nalishda ularning qaliligi ortib boradi.

Gil qatlamlari va pachkalari orasida ko'pincha qalinligi kichik (0,3-5,0 m) och kulrang, yashil-kulrang va ko'kimtir alevrolitlar, mayda donali glaukonitlar va qiya qatlamli qumtoshlar, sayoz suvli havzaga xos mavjlar (ryabi) kuzatiladi.

Aftidan, bu jinslar janubi-g'arbdan dengiz suvlarining qisqa muddatli bostirib kelishi (transgressiya) davrida hosil bo'lgan. Tog' jinslarida muhrlangan torinosuella almuradisa, aculammaina, textularia almuradisa kabi dengiz foraminiferalarining mavjudligi ham shundan dalolat beradi [3].

Ohaktoshlarning oolitli strukturasi, mavjlanish belgilari (znaki ryabov), ularning o'lchamlari va tarqalish masshtablaridan qat'iy nazar, dengiz tubi relefining sayoz-suv urilmali xarakterini va uning suvlarining faol dinamik rejimini ko'rsatadi.

Klanseyning boshida (kulqamish vaqti) apt dengizining butun akvatoriyasi sayozlashishni boshdan kechirdi, bu esa yuqorida ko'rsatilgan havza ichidagi sayozliklarning shakllanishiga olib keldi, ularning atrofida qalinligi 0,2 dan 20 m gacha bo'lgan ustritsalarning qalin devorli chig'anoqlarining bo'laklarini o'z ichiga olgan katta bo'lakli kvars-kremniyli jinslar hosil bo'lgan [2].

To'lqin urilmali qumtoshlar qiyshiq qatlamli linzasimon kesishuvchi, ponasimon, turli yo'nalishli "archasimon" va parsimon morfologiyasi bilan tavsiflanadi. Qiya seriyalarning qalinligi desimetrlar va birinchi metrlar bilan o'lchanadi. Qiya qatlamlarning yotish burchaklari, odatda, 20-30° dan oshmaydi va ko'pincha janubi-g'arb va shimoli-sharqqa yo'nalgan bo'ladi. Dengiz akvatoriyasi tomon yo'nalishda to'lqin urilish turi dengiz tubidan oqish turi bilan almashgan.

Mazkur kamarga xos cho'kindilar alb va senoman kesimlarida rivojlangan. Fatsial-paleogeografik sharoit birmuncha o'zgarishlarga uchragan. Cho'kindi to'planish havzasi usuvchan tektonik harakatlarning tez-tez namoyon bo'lishi va dengiz havzasi suv sathining o'zgarishi natijasida suvlarning dinamik va tuz rejimining tebranuvchi o'zgarishlarini boshdan kechirgan. Bunda, asosan sherobod davrida (alb va senoman asrlari oralig'ida) dengiz tubining butun maydonida bir vaqtning o'zida autigen va qayta yotqizilgan glaukonit donalari bilan sezilarli darajada boyitilgan kvars-dala shpati tarkibli saralangan qum va alevrit cho'kindilarining to'planishi sodir bo'lgan [3].

Markaziy tindiruvchi fatsial kamariga charshang'i (yuqori apt), kallamazar (quyi alb) va oqqapchig'ay (yuqori alb) svitalarining gillari kiradi, ular o'rta va janubiy hududlarda tarqalgan bo'lib, ular mustaqil pachkalarni (10-30 m) va qalin qatlamlarni (80-130 m) tashkil qiladi. Ularda doimiy ravishda kam qalinlikdagi (0,05 dan 0,8-1,0 m gacha) organogen va organogen-detritli glukonitli ohaktoshlarning qatlamchalari va qatlamchalari mavjud.

Gillarning mineralogik tarkibi montmorillonitli, gidroslyudali va aralash qatlamli. Immersion muhitda gillarning alevritli fraksiyasidagi ulushlari (foizda): kvars – 60 gacha, dala shpatlari – 30 gacha, slyudalar – 5 gacha, gematit-limonit – 30 gacha, pirit – 50 gacha, barit – 20 gacha, glaukonit – 5 gacha, shuningdek epidot, sirkon, granat, sfen, turmalin va rogovaya obmanka – birinchi foizlarda aniqlangan.

Shunday qilib, fatsiyalari orasida qum-gilli, karbonatli jinslarda va kamdan-kam hollarda bazal konglomerat-gravelitlarda ifodalangan to'liq urilishi fatsiyasi jinslari eng ko'p rivojlangan. Suv osti deltasi fatsiyalari qum-alevritli va gilli yotqiziqlar, markaziy cho'kindi – gillar, chuqur tubdan oquvchi – glaukonitli qum-alevritli va organogen-detritli jinslar bilan ifodalanadi.

sement xom ashyolariga yaroqli bo'lgan bentonitsimon gillar (Kan, Pachkamar, Oqmechet maydonlari) hamda kvars-dala shpatli qumlar va alevrolitlar tub-oqimli va markaziy cho'kindi tinish fatsiyalar bilan bog'liqligi, shuningdek laguna va suv osti deltasi cho'kindilariga oid gipsga istibolli maydonlar (Kansay, Langar) aniqlandi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Хайитов Н.Ш. Бешкент-Қашқадарё букилмалари майдонларидаги остки бўр ётқиқиқларида литологик-стратиграфик тутқиқларнинг шаклланишини лито-фациал жихатдан асослаш // Тошкент, Узбек нефт и газ журнали. 2001, №1. 4-6 б.

2. Шоймуротов Т.Х., Юлдашев Ж.Ю. Особенности формирования и размещения месторождений полезных ископаемых в осадочных породах

мезокайнозой Узбекистана // Матер. Межд. конф. «Условия формирования, закономерности размещения и прогнозирования месторождений полезных ископаемых» и Межд. симпозиума «Современные методы исследований перспективы использования включений минералообразующих сред в науке и практике АПИФИС-ИИИ. Ташкент, 2006. -С.94-96.

3. F.O.Jurayev., K.M.Xaydarov., Sh.Sh.Axmedov., Sh.A.Sultanov. (2025). Neftgaz konlari yerosti suvlaridan oqilona foydalanish va muhofazalash muammolari. QARSHI – 2025. Iyun 2025. №2(3)/2025. (E) ISSN: 3030-3214. Volume 2, Str. 110-115.www.srt-journal.uzhttps://srt-journal.uz/ojs/index.php/SRT/article/view/155

4. Shoymurotov T.X, Jurayev F.O, Xaydarov K.M, Axmedov Sh.Sh, Sultonov Sh.A. Issues of groundwater use and protection in the operation of hydrocarbon fields. Экономика и социум. №4(131) 2025. P. 500-507. <https://cyberleninka.ru/article/n/issues-of-groundwater-use-and-protection-in-the-operation-of-hydrocarbon-fields/viewer>

5. Sultonov Sh.A., Qashqadaryo viloyati tog'li hududlarida foydali qazilmalarni geografik tarqalishi. Экономика и социум №3(130)-1 2025, www.iupr.ru. ЭС-2025-030076, ISSN 2225-1545

6. О.Р.Эшмуродов, Т.О.Комилов, Ф.И.Рузманов, Ш.А.Ахмедов. Определение смазывающих свойств промывочной жидкости, используемой в капитальном ремонте скважин. Sanoatda raqamli texnologiyalar, 2025. <https://www.scilit.com/publications/ddb277c6e420df17961b0ffeb263faa4>